

Рукопис

Млади на селу:

демографска, друштвено-економска, политичка и културна перспектива

Уредници

Др Лела Милошевић Радуловић, редовни професор

Универзитета у Нишу – Филозофски факултет

Др Гордана Стојић, доцент

Универзитета у Нишу – Филозофски факултет

Издавач

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет у Нишу

Рецензент

Др Драган Тодоровић, редовни професор

Универзитета у Нишу – Филозофски факултет

РЕЦЕНЗИЈА

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Нишу, донетом 13. децембра 2024. године, одређен сам за рецензента рукописа под називом *Млади на селу: демографска, друштвено-економска, политичка и културна перспектива*, аутора проф. др Леле Милошевић Радуловић, редовне професорке Филозофског факултета Универзитета у Нишу и доц. др Гордане Стојић, доценткиње Филозофског факултета Универзитета у Нишу. У том својству подносим следећи рецензентски извештај.

Рукопис има 188 компјутерских страница Б5 формата, изведених с величином слова 12, фонтом Times New Roman и Single проредом. Ради се о зборнику радова насталом од прилога учесника истоимене научне конференције, одржане 21. јуна 2024. године на Филозофском факултету у Нишу. Скуп је био посвећен сећању на др Сузану Марковић Крстић, редовну професорку Филозофског факултета у Нишу чији је научно-истраживачки рад био усмерен на проблеме села, младих и образовања.

Осим „Предговора“, рукопис садржи ауторске прилоге петнаесторо научних радника са Универзитета у Подгорици, Новом Саду, Београду и Нишу: Љубиша Митровић „Регионалне неједнакости у Србији и демографске промене – Прилог регионалној социјалној демографији југоисточне Србије“, Драгољуб Б. Ђорђевић „О омладини, младима на селу и младим сељацима“, Јасмина Петровић „Употреба фокусгрупног интервјуа у партиципативним истраживањима заснованим на заједници: методолошки алат за развој и евалуацију различитих програма подршке руралним подручјима Србије“, Раде Шаровић и Горан Ђеранић „Промјене у демографској структури црногорског села, историјска ретроспектива“, Сретен Јелић и Марија Поповић „Социо-демографска обележја становништва Србије са освртом на младе у руралним подручјима“, Љубинко М. Милосављевић „Мегалополис је победио; нема села ни младих на селу“, Анђела Божић и Михаило Петровић „Демографске карактеристике села општине Зајечар“, Весна Трифуновић „Проблеми савременог села и сељаштва“, Марица Шљукић „Прехрамбена производња малог обима као фактор привлачења и задржавања младих на селу“, Вјекослав Бутиган „Политичка култура младих Србије“, Бранислав Стевановић

„Социјално и политичко биће омладине: између очекивања и реалности“, Срђан Шљукић „Млади на селу као објекат политике“, Лела Милошевић Радуловић „Школовање сеоске омладине – Допринос Сузана Марковић Крстић проучавању друштвених неједнакости у образовању“, Драгана Пешић Јенаћковић „Брак/партнерство и родитељство: вредности и пракса младих у југоисточној Србији“, Ивана Илић Крстић „Ставови младих у Србији о утицају климатских промена“. Поред оригиналних ауторских прилога, засебну целину у зборнику чини приказ четири монографије проф. др Сузана Марковић Крстић и њена биографија са библиографијом радова.

Полазећи од хипотезе о узајамном односу између економског развоја и демографских промена, али и противуречности и асиметричности овог односа у друштвеном развоју у савремености, Љубиша Митровић у тексту „Регионалне неједнакости у Србији и демографске промене – Прилог регионалној социјалној демографији југоисточне Србије“ разматра однос између регионалних неједнакости и развојних и демографских промена у југоисточној Србији. Залажући се за демографску и развојну обнову села и пољопривреде, аутор предлаже спровођење радикалног програма друштвено-економских промена: остваривање целовитог и дугорочног програма активне пронаталитетске политике, критичко преиспитивање и радикално редифинисање неолибералне стратегије зависне модернизације, развоја и управљања, изградња нове политике регионалног развоја Србије, промена односа друштва према раду и резултатима рада сељака у пољопривреди и на селу, заснивање развоја села и демографске обнове на принципима нове мобилности пољопривредних произвођача у задружне савезе и уз нескривену подршку привредне коморе, Владе и научне јавности итд.

Драгољуб Б. Ђорђевић у тексту „О омладини, младима на селу и младим сељацима“ покреће теоријску расправу о омладини као социолошкој теми и о концептуалним недоумицама око одређења омладине, али и нуди типологију младих на селу и разматра положај и будућност младих сељака.

Разумевајући партиципативна истраживања заснована на заједници као вид акционих истраживања у којима се решавају специфични проблеми одређених друштвених група или заједница, Јасмина Петровић у раду „Употреба фокусгрупног интервјуа у партиципативним истраживањима заснованим на заједници: методолошки алат за развој и евалуацију различитих програма подршке руралним подручјима Србије“ пропитује потенцијале употребе фокус групног истраживања у области руралног развоја. Практично мотивисана фокусгрупна истраживања у руралним заједницама вишеструко су корисна: „Резултати фокусгрупног интервјуа се могу употребити за предвиђање реакција на примену одређених мера јавних политика, програма и развијање сервиса и брзо добити повратне информације од више група стејхолдера. Њима можемо установити став заинтересоване јавности са неколико састанака и поново се фокусирати на тражење решења“ (стр. 32-33). Ауторка закључује да „фокусгрупни интервју може бити веома корисна истраживачка техника у склопу партиципативних истраживања како у домену откривања приоритетних потреба, проблема и специфичности руралних заједница, група и појединаца, тако и као техника погодна за евалуацију спроведених мера и корекцију планираних мера руралног развоја“ (стр. 34). Ова техника може послужити и као вид предистраживања или постистраживања када се њени резултати користе комлементарно са резултатима других примењених истраживачких поступака у склопу стратегије истраживања заснованим на заједници.

Раде Шаровић и Горан Ћеранић у тексту „Промјене у демографској структури црногорског села, историјска ретроспектива“ врше историјску рекапитулацију развоја сељачке популације у црногорском друштву у последњих седамдесет година који су довели до садашњег стања у коме се налази црногорско село. Аутори су посебно критични према могућностима за ревитализацију црногорског села у постсоцијалистичком периоду: „Дјелимично извршена својинска трансформација великих пољопривредних предузећа, и даље неријешено питање прилагођавања ситносељачког сектора тржишној привреди, недостатак капитала за опремање модерном механизацијом и опремом, неизграђена тржишна инфраструктура у служби пољопривредних породичних газдинстава, чинили су главне карактеристике којима се овај период аграрних односа Црне Горе може 'похвалити'“ (стр. 40). Развојна шанса за село у условима трансформације укупне црногорске привреде лежи у „развоју и подстицању предузетништва у пољопривреди“ (стр. 41), али су прилике за тако нешто у значајној мери отежане, закључују аутори, најпре због природе породичног газдинства и демографске структуре села, односно због суморних прогноза о нестанку села као базе пољопривредне производње.

Користиће се пописним цифрама из последња два национална пописа, Сретен Јелић и Марија Поповић у раду „Социо-демографска обележја становништва Србије са освртом на младе у руралним подручјима“ разматрају нека социо-демографска обележја становништва у Србији са освртом на младе у руралним подручјима. Њихово поступно смањивање у укупној популацији српског становништва, уз континуирани раст старих са 65 и више година, недвосмислено показују да је успех у напорима државе за демографском ревитализацијом села директно пропорционалан предузетим улагањима у подизање квалитета живота младих као генерацији будућности, односно да је неминовно „побољшати инфраструктурну опремљеност и ангажовати потенцијале који постоје и развијати низ делатности“, уз „доношење и усвајање стратегија, спровођење и праћење уз координацију свих надлежних органа земље и издвајање финансијских средстава из буџета за реализовање низа мера и акција“ (стр. 49).

Суморне прогнозе о незаустављивом пропадању српског села, започетом масовним иселавањем становништва из села у градове у другој половини двадесетог века, износи Љубинко М. Милосављевић у раду „Мегалополис је победио; нема села ни младих на селу“. Нестајање људског потенцијала у селима одавно је, попут ватрене стихије, захватило и суседне вароши и варошице. „Некада је било тешко живети на селу, данас је изгледа постало непривлачно, чак рекло би се срамно. У селима се углавном ништа не дешава јер где нема људи нема ни дешавања. Људи се усамљују и повлаче у себе, па уместо каквог таквог колективног живота, најбољи пријатељи постали су им телевизори и мобилни телефони“ (стр. 56). Ако је глобализација већ уништила сељаштво као темељ друштва, пита се аутор, да ли то значи да мора да нестану и села? И подсећа да стресност и стешњеност данашњег градског живота у мегалополисима води у правцу размишљања о томе да живот на селу не мора априори да буде достојан само презира. И подразумева трезвено самопропитивање шта нам је чинити да појединачне искорак познатих личности из света културе претворимо у општу ревитализацију већине српских села.

Подмладак нишког Департамана за социологију, Анђела Божић и Михаило Петровић, разматрају у раду „Демографске карактеристике села општине Зајечар“ демографске (не)прилике у источној Србији, са нагласком на неколико зајечарских

села која су мање или више удаљена од општинског центра. Њихова општа карактеристика је популационо пражњење: „Смањење удела младог становништва у удаљеним сеоским насељима може се приписати пресељењу овог дела становништва у Зајечар, где постоји више могућности за запошљавање у услужним, здравственим и другим непољопривредним секторима.“ (стр. 62). Због тога прети отворена опасност од тога да најпре најудаљенија села у блиској будућности постану само топоними на географским картама.

Весна Трифуновић се у раду „Проблеми савременог села и сељаштва“ бави двама проблемима са којима се суочавају село и сељаштво у српском друштву данас: 1) немогућност опстанка породичног газдинства услед вишедеценијске развојне политике Републике Србије која је економски исцрпљивала село и сељака и оставила их без државноправне заштите у односу на *стране корпорације* – произвођаче хране, с једне стране и *домаћи увознички лоби*, с друге; 2) негативна демографска кретања – смањење наталитета и миграција сеоског радно активног становништва у развијене градске средине у земљи и, више, у развијене земље Запада. И закључује да је, услед несистемског решавања деценијама нагомиланих проблема, пропуштена прилика да се „донесу националне стратегије које би започеле дугорочни процес санирања наведених проблема и стварања развојног контекста који би онемогућио растакање друштвених, економских и културних структура“ (стр. 74). А одговор лежи, према ауторкином мишљењу, у опхођењу према пољопривредном газдинству као према малом или средњем предузећу „чијим би субвенционисањем био обезбеђен опстанак сељаштва. Уколико буде другачије, нестаће село и сељаштво и њихова култура која је претрајала до данас“ (стр. 74).

О привлачност концепта „мале производње хране“ за младе људе, као и његовом потенцијалном утицају на усмеравање младих људи ка руралним просторима извештава Марица Шљукић у раду „Прехрамбена производња малог обима као фактор привлачења и задржавања младих на селу“. Делатни подстицаји оваквом концепту прехрамбрене производње обухватају следеће аспекте: „његову здравствена корисност, његов економски значај, његов еколошки значај, његов значај у очувању традиције и културног идентитета и његов значај за развој локалних заједница“ (стр. 81). У таквим условима постоји већа могућност субвенционисања производње из различитих фондова, што отвара могућност њеног започињања и без великог почетног личног капитала, што посебно погодује младима. Но, постоји и низ инхибиторних фактора који потенцијално одвраћају младе за овакав вид рада и зарађивања: *спољашња* („законска ограничења, неадекватна и неблаговремена институционална подршка, као и ограничења која долазе од стране установа и организација на које су мали произвођачи усмерени у свом пословању /закона, банака, осигуравајућих друштава, различитих инспекција и сл./“), *унутрашња* („недовољан обим производње /недовољан за жељено проширивање тржишта/ који би омогућио оптималну или већу зараду, као и констатовано одсуство чвршће повезаности међу самим малим произвођачима“) и *комбинована* ограничења („тичу се инфраструктурних проблема, који су једним делом последица неадекватне спољашње подршке или, пак, њеног потпуног изостајања, а другим делом недовољног личног и/или организованог /само/ангажовања у процесу прибављања финансијских средстава“) (стр. 82-83).

Сазнајним, емотивним и акционим односом младих према политичком животу у Србији бави се Вјекослав Бутиган у раду „Политичка култура младих Србије“. На основу спроведене анализе аутор запажа да млади у Србији имају

преовлађујућу поданичку политичку културу, са наглашеним непотпуним когнитивним односом према политичком систему Србије у коме не налазе своју улогу, нити повољан политички положај. Упркос предузетим корацима, не види се напредак у побољшању друштвеног и политичког положаја младих, посебно оних на селу. Ауторово залагање иде у правцу прихватања партиципативне политичке културе од стране младих, али које не може да буде стихијни процес, већ осмишљен процес политичке социјализације и култивације. „Незадовољство младих из свих друштвених група и слојева својим статусом друштво треба да усмери подстицањем да дају предлоге за побољшавање свог положаја и боре се за њихово остварење од породице, школе и радних организација до месних заједница, локалне самоуправе и Републике Србије“ (стр. 96). Успех овог концепта почива на јединственом деловању свих васпитних фактора, као и на развијању медија и емисија за младе, уз максимално искоришћавање потенцијала друштвених мрежа.

Бранислав Стевановић у раду „Социјално и политичко биће омладине: између очекивања и реалности“ преиспитује тезу о омладини као покретачкој снази друштва и неизоставној компоненти (прогресивног) мењања политичког система. Позивајући се на рецентна истраживања код нас и у свету, аутор показује да су данашњи „миленијалци“ и припадници „Z генерације“ незаинтересовани за политику и да су пре свега усмерени на себе, сопствену каријеру и материјалне вредности. Млади се налазе у животној фази када се баве пре забавним него озбиљним темама, а како се још увек школују нису на тржишту рада, па не осећају ни директне последице резултата на изборима. Они су склони либералним ставовима по питањима људских права, али нису подложни идеологијама које сматрају празним причама. Истовремено, интензивно коришћење савремених технологија створило је од њих прву генерацију која живи у мешавини физичке и виртуелне стварности која ствара привид обиља у коме нема одрицања. У виртуелном свету се живи „овде и сада“, што утиче и на природу младалачког активизма. Све је више младих који се одлучују за „онлајн активизам“, који без класичног активизма може бити само илузија да се тиме нешто значајно урадило.

Актуелна стратешка документа Републике Србије, Републике Црне Горе и Републике Српске, а која се тичу руралног развоја и политике према младима, анализира Срђан Шљукић у раду „Млади на селу као објекат политике“. Закључује се да однос према младима на селу у документима анализираним у овом раду на одлучујући начин зависи од два фактора: са једне стране стоји придруживање ЕУ и наглашавање либералних вредности, а са друге реална потреба да се младима на селу помогне и тако зауставе и преокрену негативни трендови депопулације руралних области, а тиме и целог друштва. Тамо где претегну политика и идеологија (стратегије за младе), о младима на селу се не води много рачуна, већ они бивају просто убрајани у „рањиве“ групе и тако и третирани; ако претегне реална потреба (стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја), млади на селу долазе у центар пажње. Стога судбина младих на селу и тиме и судбина села као таквог и друштва као целине, највише зависи од способности носилаца политичке моћи да реалним потребама друштва дају примат у односу на идеологију.

Лела Милошевић Радуловић у раду „Школовање сеоске омладине (Допринос Сузане Марковић Крстић проучавању друштвених неједнакости у образовању)“ разматра допринос Сузане Марковић Крстић истраживању проблема друштвених неједнакости у образовању, посебно проблему школовања сеоске омладине. У случају сеоске омладине закључује се да социоекономски положај и

слојна припадност породице, као и њихов културно-образовни статус у великој мери детерминишу њихове образовне могућности. „На тај начин се продужава зачарани круг репродукције сиромаштва и деци и младима из сиромашних породица ускраћује могућност да развију своје потенцијале као њихови вршњаци из породица са вишим социоекономским и образовним статусом.“ (стр. 124). Неке од конкретних мера за унапређивање школовања сеоске омладине биле би: 1. подизање квалитета основног образовања на селу, уз појачан саветодавни рад стручних служби у сеоским школама, 2. измена критеријума за добијање олакшица, где би значајан критеријум био социоекономски статус породице ученика/студента, 3. формирање фондова на нивоу локалних самоуправа за стипендирање ученика средњих школа и студената са села, 4. редифинисање услове пријема у домове за ученике/студенте са села, уз проширивање капацитета ученичких и студентских домова, 5. промовисање научних истраживања друштвених неједнакости у образовању и примена добијених резултата у пракси приликом формулисања образовних политика итд.

Драгана С. Пешић Јенаћковић у раду „Брак/партнерство и родитељство: вредности и пракса младих у југоисточној Србији“ испитује вредновање и практиковање различитих модела брачног и репродуктивног понашања младих из југоисточне Србије. Резултати истраживања показују да је код младих у југоисточној Србији изражена амбивалентност у сфери вредности, односно да је на делу дубока вредносна подељеност између традиционалних и савремених модела брачног и репродуктивног понашања. Изразит традиционализам код младих праћен је истовременим високим вредновањем савремених модела брачног и репродуктивног понашања. Кохабитација се више прихвата као привремена заједница, као фаза која претходи браку, али је такође значајно прихватање кохабитације као трајне заједнице. Резултати показују да око половине младих прихвата кохабитацију као трајну заједницу живота у пару.

Ауторкино мишљење је да раскорак између ставова и понашања може бити последица различитих фактора, структуралних и културолошких, као и њихове синергије. „Овај раскорак представља одговор младих на изазове које им поставља савремено друштво, одговор који је условљен како транзицијским нормативно-вредносним оквиром нашег друштва, владајућом економском кризом, тако и утицајем средине, окружења, породице и личним аспирацијама у погледу реализације животних циљева. Општа нестабилност, како економска, тако и нестабилност вредносног модела у нашем друштву, погодују оваквом одговору младих. Конфузија вредности, где се поред перзистенције традиционалних, уводе и модерноиндивидуалистичке вредности (аутономија, самореализација, самоактуализација, еманципација, егалитаризам), неизбежно производе последице. Као једна од њих јавља се амбиваленција ставова по питању брака и кохабитације, као и по питању ставова о родитељству у браку и ван брака. Такође, наведени фактори доводе до тога да брак и родитељство имају и даље значајну улогу, али да се њихова реализација најчешће пролонгира и то уз смањење репродуктивних норми“ (стр. 142).

Анализирајући анкетне податке из истраживања „Млади и климатске промене“, спроведеном међу студентима Факултета заштите на раду у Нишу, Ивана Илић Крстић у раду „Ставови младих у Србији о утицају климатских промена“ примећује да млади поседују одређени степен знања о климатским променама и њиховим утицајима. Као могуће ефекте, односно последице климатских промена, млади најчешће наводе: негативан утицај на биљке и

животиње, учестале временске непогоде, раст нивоа мора и шумске пожаре. Млади свих старосних категорија деле мишљење да су индустрија/фабрике, саобраћај и неконтролисано стварања и одлагање отпада главни узрочници климатских промена. Ипак, више од половине младих нема свест о томе да својим понашањем могу утицати на климатске промене. Млади сматрају да је држава највише надлежна да решава проблеме који настају као последица климатских промена. Млади заузимају став да је врло важно да Србија постави своје приорите када су у питању климатске промене, а међу предложеним приоритетима издвојили су се: „заштита природе и интегрисање проблема климатских промена у све секторске политике, улагање у обновљиве изворе енергије, побољшање енергетске ефикасности и боље управљање биодиверзитетом“ (156-157).

Како су и сами приређивачи нагласили у уводној речи, научни скуп је одржан, а зборник припремљен у част изненада преминуле Сузане Марковић Крстић, редовне професорке Департмана за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Вредност зборника радова огледа се и у томе што су истраживачи из области друштвено-хуманистичких дисциплина још једном отворили расправу о важним социолошким темама, као што су млади, образовање, демографија и село у глобализованом свету.

Прилоге одликује тематска и стилска разноврсност и разноликост, као и квалитет и оригиналност научног приступа. Са једне стране, то би се могло тумачити као одсуство принципа хомогености, са друге, пак, као богатство у различитости могућих интерпретација централних истраживачких тема.

Све наведено даје ми за право *да с потпуном научном и академском одговорношћу рукопис* **МЛАДИ НА СЕЛУ: ДЕМОГРАФСКА, ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА, ПОЛИТИЧКА И КУЛТУРНА ПЕРСПЕКТИВА** проф. др Леле Милошевић Радуловић и доц. др Гордане Стојић *предложим* Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Нишу *на усвајање*.

У Нишу,
16. 12. 2024.

др Драган Тодоровић,
редовни професор
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу